

"рентою від місцезнаходження" (locational rent) – наявність грошових та негрошових вигод від розвитку місцевих ринків, інфраструктури тощо на території юрисдикції територіального органу влади. Саме цим пояснюється надзвичайна концентрація економічної діяльності в кількох регіонах України.

Що стосується вертикальної конкуренції, то тут наявна ситуація, подібна до монополії, оскільки велика кількість органів територіальної влади (близько 12000) виявилася неспроможною об'єднатися для того, щоб мати кращу позицію в переговорах із центральними органами влади в питаннях розподілу фінансових ресурсів загалом і трансфертів зокрема. За цих умов на позитивні зрушення в системі міжурядових фінансових відносин країни навряд чи можна очікувати, оскільки, як свідчить економічна теорія, можливість отримання суспільного блага (яким у даному разі є міжурядові трансферти) визначається ступенем згуртованості й організованості групи, яка його домагається [13, с. 54–59].

Таким чином, у суспільному секторі управління, як і в приватному секторі, присутнє явище конкуренції. Ця конкуренція створює позитивні спонуки для підвищення ефективності функціонування державного механізму, отже її присутність слід розглядати як позитивне явище. Слабкий рівень міжурядової конкуренції в Україні пояснюється незавершеністю процесу інституціоналізації сектору суспільного управління, що зумовлює домінуючу

позицію держави щодо територіальних урядів. Така ситуація впливає на трансфертну політику, практикувану в державі, а саме: веде до того, що трансферти суттєво обмежують фінансову автономію самоврядування. Для виправлення становища необхідно продовження досліджень у галузі міжурядових фінансових відносин в аспектах напрямів створення ефективного конкурентного середовища й використання кращого зарубіжного досвіду.

1. Hirsch W.Z. Economics of Intergovernmental Mandates // Public Finance with Several Levels of Government / Ed. by Remy Prud'homme / Proceedings of the 46th Congress of the International Institute of Public Finance. – Brussels, 1990. – P. 167–180.
2. Revenue Statistics of OECD Member Countries 1965–1976. – Paris, 1978.
3. Local Government Finance: International Perspectives / Ed. by R.Paddison and S.Bailey. – London; New York, 1992.
4. Там само.
5. Руководство по статистике государственных финансов. – Вашингтон, 1986.
6. King D. Fiscal Federalism // Local Government Finance: International Perspective / Ed. by R.Paddison and S.Bailey. – London; New York, 1992. – P. 6–29.
7. Андрущенко В. Фінансова думка Заходу в XX столітті: теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів. – Л., 2000.
8. Hamilton A., Madison J., Jay J. The Federalist Papers. – N.Y., 1961.
9. Breton A. Competitive Governments. An Economic Theory of Politics and Public Finance. – Cambridge, 1996.
10. Слухай С.В. Міжбюджетні трансферти у постсоціалістичних країнах: від теорії до реалій. – К., 2002.
11. Tiebout Ch. A Pure Theory of Local Expenditures // Journal of Political Economy. – 1956. – Vol. 64. – P. 416–424.
12. Brennan G., Buchanan J. The Power to Tax: Analytical Foundations of a Fiscal Constitution. – Cambridge, 1980.
13. Олсон М. Логіка колективної дії: суспільні блага і теорія груп / Пер. з англ. з вид. 1965 р. – К., 2004.

Надійшла до редколегії 14.10.04

О.П. Нестеренко, канд. екон. наук

ПОДАТКОВЕ РЕФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

У світі не можна уникнути двох речей: смерті і податків
Б.Франклін

Досліджено інституційний аспект здійснення податкової реформи в українській економіці. Доведено значний вплив інституційних чинників на реалізацію напрямів податкового реформування. Розкрито суперечності процесу пристосування економічних суб'єктів до змін податкової системи

Institutional aspect of tax reform implementation in Ukrainian economy is investigated in the article. It is proved the substantial influence of institutional factors to tax reforming directions realization. It is uncovered the contradictions of economical subjects' adaptation process to changes of tax system

Податкове регулювання є одним із центральних аспектів механізму державного регулювання економіки як розвинених, так і перехідних економічних систем. Диспропорційність податків, відсутність стимулюючої функції оподаткування, зростання фіскалізму в діяльності податкових органів негативно впливають на економіку в цілому, перешкоджаючи реалізації інших напрямів економічного реформування. Закономірним наслідком подібного становища є зменшення податкових надходжень у бюджет, що негативно позначається насамперед на соціальній складовій витрат консолідованого бюджету.

Видатний представник класичної школи політичної економії, засновник економічної науки Адам Сміт ще в 1776 р. в роботі "Дослідження про природу і причини багатства народів" писав, що для стабільного функціонування будь-якої держави необхідні лише "мир, легкі податки і терпимість в управлінні", висловлюючи переконання в тому, що неприпустимо застосовувати силу примусу, якою володіє держава, для спроб "змусити платити всіх, хто ще в змозі платити". Світова економічна думка вже наприкінці XVIII ст. сформулювала основні принципи оподаткування (праці А.Сміта, Д.Рікардо), наприкінці XIX – на початку XX ст. розробила цілісну теорію оподаткування в роботах А.Маршалла, А.Пігу, К.Вікселля. Відзначимо ідеї представника шведської (стокгольмської) школи Кнута Вікселля, викладені в його дисертації "Дослідження з теорії фінансів. Новий принцип оподаткування" (1896), що не втратили своєї актуальності й сьогодні.

Саме йому вдалося вперше розглянути політику як процес обміну, а саму теорію оподаткування у взаємозв'язку з процесом надання переваг індивідами і здійсненням державних витрат. К.Вікселль підкреслював, що оподаткування можна вважати справедливим, а податки "корисними", якщо спостерігається еквівалентність між сумою сплачених державі податків і отриманими від неї суспільними благами й послугами.

Інтерес до проблем податкової політики не слабшає. Про це свідчить розробка в останні десятиліття XX ст. ліберальної концепції оподаткування теорією економіки пропозиції ("сепплай-сайд економікс") і розвиток сучасної неонституційної версії оподаткування Джеймсом Б'юкененом у межах теорії суспільного вибору. Дж.Б'юкенен, наприклад, у праці "Суспільні фінанси в умовах демократії" (1966) розглядає податки як прямі витрати громадян на оплату наданих урядом послуг. Оподаткування, таким чином, виконує роль фіскального ціноутворення на суспільні блага, споживачами яких виступають платники податків. Свій попит вони виражають шляхом законодавчо-політичних процедур, унаслідок чого суспільні блага мають як економічний, так і політичний вимір. Рівень оподаткування і метод стягнення податків здатний істотно вплинути на вибір громадян щодо розширення чи скорочення обсягу суспільних благ і послуг, надання яких забезпечується бюджетом.

Роль податків у системі державного регулювання економіки багатогранна: податки виконують фіскальну

© О.П. Нестеренко, 2005

функцію, виступаючи основним джерелом наповнення бюджетів усіх рівнів; податкове регулювання перерозподіляє доходи через бюджетну систему, переслідуючи мету зниження диференціації і нерівності при одержанні доходів; податки стимулюють розвиток окремих галузей і територій, експорту й імпорту, насамперед шляхом установлення пільгових режимів оподаткування; вони можуть також гальмувати розвиток збиткових галузей і сфер економіки; податкове регулювання здатне пом'якшувати циклічні коливання в економічній системі – податок виступає антициклічним регулятором у випадку, коли ставки оподаткування змінюються залежно від стану кон'юнктури і фази економічного циклу.

Радикальною формою податкового регулювання виступає **податкова реформа**. Цілями податкової реформи можуть бути:

- стимулювання сукупної пропозиції у випадку лібералізації оподаткування юридичних осіб – виробників товарів і послуг;
- стимулювання сукупного попиту у випадку лібералізації оподаткування доходів фізичних осіб і зменшення непрямого оподаткування кінцевого споживання;
- досягнення збалансованості бюджету, скорочення бюджетного дефіциту.

Зволікання у здійсненні податкового реформування, з одного боку, свідчить про нездатність влади приймати швидкі дієві рішення і проводити радикальні економічні перетворення, а з іншого боку – дозволяє більш ретельно й детально оцінити соціально-економічні наслідки можливих рішень. Проведення податкової реформи пов'язане з необхідністю реструктуризації державних витрат, можливим секвеструванням визначених категорій витрат, скороченням соціальних виплат або витрат на підтримку функціонування галузей господарства, що загрожує потенційними соціальними конфліктами і зростанням нестабільності.

Неоднозначність оцінок податкового реформування пояснюється існуванням значного часового лагу в його впливі на економічну систему. Стимулювання економічної активності, швидше за все, уявляється довгостроковою перспективою, тоді як зниження загального обсягу податкових надходжень може виявитися реальністю короткотермінового періоду. Вплив лібералізації оподаткування на споживчу складову сукупного попиту має

місце як у короткотерміновому, так і в довготерміновому періоді, а істотний вплив на сукупну пропозицію у вигляді розширення виробництва й зайнятості можна припустити тільки через 1,5–2 роки (емпірично цей висновок доведений представником економіки пропозиції Артуром Лаффером).

Реформування податкової системи України в цілому буде сприяти економічному зростанню, однак наслідком реформування навряд чи стане зниження податкового навантаження на економіку. Показник перерозподілу ВВП через державний бюджет в Україні останніми роками стабілізувався на рівні 27–29 %, і яких-небудь істотних його змін у 2004–2006 рр. не передбачається. Це пояснюється тим, що ослаблення податкового тиску відбувається на тлі спроб розширення податкової бази й вирівнювання податкового тягаря різних категорій платників податків.

На наш погляд, **основні напрями податкового реформування в Україні** можуть бути охарактеризовані в такий спосіб:

- зменшення ставок прямого оподаткування – податку на прибуток підприємств, податку з доходів фізичних осіб;
- зниження і диференціація ставок непрямого оподаткування, насамперед податку на додану вартість;
- послаблення податкового навантаження на фонд оплати праці – зменшення відрахувань у соціальні фонди;
- розширення бази оподаткування (кількості платників податків і зростання оподатковуваних доходів) завдяки законодавчому скасування податкових пільг і усуненню законних можливостей уникати оподаткування;
- податкове стимулювання малого підприємництва, сільськогосподарського виробництва й випуску інноваційної продукції.

Варто відзначити, що не всі зазначені напрями податкового реформування реалізовані, а деякі взагалі не розглядаються як пріоритетні (наприклад, концепцією податкової реформи передбачена реалізація першого напрямку і тільки частково – інших).

Розглянемо зміни податкової системи України, що стосуються трьох основних джерел наповнення консолідованого бюджету країни: податку на прибуток юридичних осіб, податку з доходів фізичних осіб і податку на додану вартість (табл. 1).

Таблиця 1. Основні зміни податкового законодавства України

Податок	Ставка податку до 2004 року	Ставка податку з 01.01.04	Наступні зміни ставок оподаткування
Податок на прибуток підприємств (базова ставка)	30 %	25 %	
Прибутковий податок з громадян	Прогресивна шкала від 10 до 40 %	Єдина ставка – 13 %	з 01.01.07 – 15 %
Податок на додану вартість	20 %	20 %	з 01.01.05 – 17 %, з 01.01.07 – 15 %

*З 1 січня 2004 року цей податок називається "податок з доходів фізичних осіб".

Не випадково ці податки іменують "ринковими", адже їхня величина прямо залежить від масштабів і результатів економічної діяльності. Перелічені податко-

ві надходження – своєрідні "три кити", завдяки яким упродовж чотирьох останніх років формується половина дохідної частини бюджету України (табл. 2).

Таблиця 2. Дохідна частина консолідованого бюджету України за основними джерелами податкових надходжень у 2000–2003 рр.

	2000 рік	2001 рік	2002 рік	2003 рік
Податок з прибутку підприємств (у % до ВВП)	4,5	4,1	4,2	5,0
Прибутковий податок з громадян (у % до ВВП)	3,8	4,3	4,8	5,1
Податок на додану вартість (у % до ВВП)	5,6	5,1	6,0	4,8
Дохідна частина консолідованого Бюджету (у % до ВВП)	28,9	26,9	27,4	28,5
Частка трьох податків у дохідній частині бюджету, %	48,1	50,2	54,7	52,3

Зміну базової ставки податку на прибуток з 30 до 25 % навряд чи можна вважати радикальним заходом,

оскільки подібне зменшення не здатне здійснити істотний стимулюючий вплив на діяльність підприємств і

фірм, на можливості розширення виробництва й інвестиційну активність. Лібералізація оподаткування прибутків підприємств тісно пов'язана з впровадженням підвищених норм амортизаційних відрахувань і проведенням політики прискореної амортизації. Загальновідомо, що система прискореної амортизації є своєрідною податковою інвестиційною пільгою. Її застосування викликає "розрив" між податковою й економічною амортизацією, призводить до зменшення розміру оподатковуваного прибутку. Так, відповідно до діючих законів, прийнятих у 2002–2003 рр., в Україні в середньому у 1,5 раза збільшені квартальні норми амортизаційних відрахувань – для основних фондів I групи з 1,5 до 2 %, II групи – з 6,25 до 10 %, III – з 3,75 до 6 %, IV – з 6,25 до 15 %. Подібні зміни спрямовані на розширення інвестиційних можливостей господарюючих суб'єктів, сприяння відновленню основних фондів, на реалізацію стратегічної мети – формування інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання.

Тотальна легалізація бізнесу і доходів юридичних осіб не видається правдивим прогнозом подальшого розвитку ситуації, адже принципи функціонування системи соціальних відрахувань залишаються незмінними. Слід відзначити існування проблеми невідповідності розмірів обов'язкових відрахувань у соціальні фонди якості тих послуг, які ними даються. Так, в Україні рівень відрахувань з фонду оплати праці до соціальних фондів становить більш ніж 37 %, з яких 32 % – це відрахування до Пенсійного фонду. Експерти вказують, що тільки з початком впровадження нової пенсійної системи можливі додаткові стимули для масової легалізації економіки.

Стягування податків з доходів фізичних осіб, що засновувалось на прогресивній шкалі (застосовувалися ставки в 10, 15, 20, 30 і 40 %), у поточному році поступило місцем єдиній ставці податку на доходи – 13 %. Зміни торкнулися й визначення неоподаткованого мінімуму – з 17 грн він зріс до 61,5 грн (близько 11 \$), одержавши при цьому нову назву – "податкова соціальна пільга", тобто сума, на яку платник податку має право зменшити свій щомісячний оподатковуваний дохід. З 1 січня 2004 р. розмір податкової соціальної пільги становить 30 % мінімальної заробітної плати, встановленої на рівні 205 грн (майже 40 \$), а протягом 2005–2007 рр. планується поступове її підвищення до 100 % мінімальної заробітної плати. Однак поняття неоподаткованого мінімуму втратило свою визначеність: у деяких випадках він продовжує дорівнювати старій нормі у 17 грн, а в інших – соціальній пільзі.

Незначний час з моменту початку реформування не дозволяє сформулювати висновки щодо функціонування нової системи оподаткування доходів фізичних осіб і, тим більше, підкріпити їх емпірично, однак дає можливість виділити деякі тенденції. Розпочате реформування посприяє легалізації більшої частини заробітної плати, виведенню з "тіні" більшого обсягу зароблених доходів. Існують побоювання, що зменшення податкової ставки й відмова від прогресивної шкали різко скоротить бюджетні надходження від даного податку, оскільки в короткотерміновому періоді ці заходи провокують зниження ступеня вбудованої стабільності економічної системи й можливе збільшення бюджетного дефіциту. На нашу думку, подібні побоювання безпідставні, оскільки в довготерміновій перспективі такий крок приведе до наповнюваності консолідованого бюджету за рахунок підвищення рівня доходів, з яких стягується податок, і розширення на цій основі податкової бази. Ще один безумовний позитивний ефект реформування – підвищення рівня сукупного попиту внаслідок збільшення доходів і споживчого попиту населення, а саме

він, у кінцевому підсумку, формує доходи юридичних осіб. Підвищення останніх, у свою чергу, позитивно впливає на збільшення інвестиційного попиту, що породжує мультиплікаційний ефект в економічній системі.

Ставка податку на додану вартість в Україні з часів розпаду Радянського Союзу залишається незмінною – 20 %, тому з погляду сприяння економічному зростанню цей податок можна вважати нейтральним. Як і будь-який непрямий податок, він закладається виробниками в ціни всіх товарів і фактично перекладається на споживачів. Згідно з даними, представленими в табл.1, розглядаються пропозиції щодо поступового зниження рівня ПДВ упродовж наступних трьох років. Однак чи означає це автоматичне зниження рівня споживчих цін і скорочення податкових надходжень до бюджету? Наш погляд, істотного зниження цін і розширення споживчого попиту не відбудеться через надзвичайну нееластичність цін у напрямку зменшення – ціни знижуються значно повільніше, аніж зростають. Погіршити стан бюджету здатне також загострення проблеми відшкодування ПДВ – величезна заборгованість попередніх років буде покриватися за рахунок нових надходжень на основі знижених податкових ставок. За даними державної податкової адміністрації України, заборгованість бюджету з відшкодування ПДВ на 1 червня 2003 р. становила 8 млрд грн, з них прострочена – 2,8 млрд грн. На 1 листопада 2003 р. борг консолідованого бюджету з відшкодування ПДВ суб'єктам господарювання становив 7,6 млрд грн (1,4 млрд \$), у тому числі прострочений – зріс до 3,9 (0,74 млрд \$) млрд грн [2]. Такий стан справ дозволяє прогнозувати, що можливе зниження ставки ПДВ на 3–5 %, приносячи збитки бюджету, буде не здатне компенсувати їх шляхом збільшення надходжень унаслідок масової легалізації платників цього податку.

В українській економіці, як і в інших країнах СНД, без уваги залишився досвід деяких європейських країн, в яких застосовується диференційована ставка непрямого податку – аналога ПДВ. Диференційований підхід означає застосування низьких ставок непрямого оподаткування для товарів повсякденного попиту й масового споживання, поступове збільшення ставок для інших груп товарів і встановлення максимальних ставок для предметів розкошу. Логічно, що тягар податку на споживання повинні нести ті соціальні групи, рівень споживання яких є найвищим. Подібна практика узгоджується з кейнсіанською економічною теорією, оскільки в такий спосіб можливе зниження схильності до заощаджень високодохідних груп населення й розширення споживчого попиту в цілому.

Напередодні президентських виборів українцям не популярним, а виходить, і неможливим, виглядає скорочення витрат держбюджету, насамперед соціальних. Навпаки, відбувається розширення їх шляхом підвищення загального рівня соціальних виплат, пенсій, стипендій тощо на тлі постійних дискусій про те, наскільки ці дії є економічно обґрунтованими, чи спровокують вони значні інфляційні процеси, чи вдасться закріпити ці підвищення в поствиборчий період. Період передвиборчих перегонів накладає зобов'язання на кандидатів у президенти пропагувати соціальну складову своїх економічних програм і надавати обіцянок щодо соціальної спрямованості своїх майбутніх дій.

На відміну від сфери практичної політики, з погляду економістів-теоретиків зменшення видаткової частини бюджету також уявляється хибним кроком. Воно спроможне нівелювати позитивний вплив зниження податкових ставок на економічну активність. Тому здійснюються спроби підтримувати відповідний витратам рівень

податкових надходжень такими методами: скороченням обсягу і кількості податкових пільг; проведенням жорсткої політики податкового адміністрування.

Перший спосіб стикається зі значною протидією з боку всіх тих впливових сил і груп, які впродовж тривалого періоду успішно лобювали свої інтереси й користувалися пільговим оподаткуванням. Це, у першу чергу, найбільш значні пільги щодо сплати ПДВ для виробників сільськогосподарської продукції і відшкодування ПДВ експортерам. У цілому спостерігається тенденція до скорочення незначних пільг (наприклад, законом "Про внесення змін до деяких законів України" від 19 червня 2003 р. були скасовані податкові пільги на надання позашкільними навчальними закладами платних послуг у сфері позашкільного навчання, на оплату вартості фундаментальних досліджень за рахунок держбюджету, на надання послуг водолікування, косметичної хірургії і т.п.) і пролонгування суттєвих податкових поступок (пільги зі сплати ПДВ для виробників бронетехніки, підприємств літакобудівної і суднобудівної галузей). Існуюча ситуація може бути змінена тільки в поствиборчий період за умови подолання тиску груп інтересів та "доброї волі" майбутнього президента і його команди.

Разом з тим загроза скасування податкових пільг формує масову негативну суспільну реакцію, оскільки нехтує інтересами величезної кількості платників податків – потенційних виборців. Підприємці, що працюють за спрощеною системою оподаткування і платники фіксованого сільськогосподарського податку, які нещодавно одержали податкові послаблення, відчують можливість їхнього скасування, здатні своїми голосами істотно вплинути на результат президентської кампанії.

Проведення жорсткої політики податкового адміністрування з боку податкових органів України визначає зростаючу фіскальну спрямованість податкової системи. Разом з тим, за даними офіційної статистики, значно зросла заборгованість підприємств і організацій перед бюджетом, про що свідчить збільшення за три роки більш ніж удвічі недоїмки консолідованого бюджету по податках і обов'язкових платежах з 6,7 млрд грн у 2001 р. до 15,3 млрд грн (близько 2,9 млрд \$) за станом на 1 грудня 2003 р.

Потребує оцінки і зростання витрат податкового адміністрування з боку фізичних і юридичних осіб, оскільки ці витрати є складовою податкового тягаря. Найчастіше державні податкові органи не приділяють належну увагу роз'яснювальній роботі і пропаганді змін податкового законодавства, чим викликають зростання витрат адміністрування з боку суб'єктів господарювання. Тільки неокласична традиція в економічній науці вважає процес коригувань миттєвим, а економічних агентів – абсолютно раціональними. Насправді необхідний час для пристосування платників податків до роботи в умовах нового податкового поля, вивчення відповідної нормативної бази, заповнення нових форм звітності і т.п. Це пристосування породжує комплекс витрат, пов'язаних з наявністю (відсутністю) необхідної інформації, втратою часу задля її вивчення, заповненням "пробілів" у випадку недостатності знань економічних агентів. Тому зниження ставок податків, що є серцевиною будь-якої податкової реформи, покоїться на відомій системі інституційних обмежень.

Основною причиною ухиляння від сплати податків і позалегального здійснення економічної діяльності взагалі є високі транзакційні витрати, пов'язані з діяльністю в рамках закону. Відомий представник інституційної теорії Е. де Сото вживає термін "ціна підпорядкування закону", що включає витрати доступу до закону й витрати продовження діяльності в рамках закону. Вивчення податково-

го законодавства і його змін, додержання процедур оформлення податкової документації, 100 % сплата нарахованих податків і відрахувань у соціальні фонди власне і являють собою "ціну підпорядкування закону". Витрати продовження діяльності в рамках закону мають високий рівень і пов'язані насамперед із здійсненням періодичних необхідних податкових виплат.

Варто підкреслити, що "ціна підпорядкування закону" включає не тільки безпосередні грошові витрати, але й витрати часу, необхідні на виконання тих чи інших вимог і правил. Як підкреслює, ґрунтуючись на дослідженнях деяких зарубіжних авторів, російський економіст А.Олейник, саме ця складова витрат виявляється особливо значною [1]. Дилема "платити – і жити спокійно" чи "ухилитися – і ризикувати" зберігає свою актуальність. Ціна підпорядкування податковим нормам у багатьох випадках залишається більш високою, ніж ціна позалегальності – ухиляння від сплати податків і ризиків, пов'язаних з цим.

Економічні агенти, що працюють нелегально, у результаті податкової реформи можуть легалізувати свою діяльність у випадку, коли будуть вважати витрати щодо ухиляння від сплати податків надмірно високими, а отже, не вигідними і суспільно марними. Часткова легалізація стане можливою внаслідок як зниження податкових ставок, так і більш жорсткого податкового адміністрування. Під впливом цих заходів розподіл податкового тягаря стане більш рівномірним.

Суттєвим інституційним обмеженням у галузі формальних інституцій виступає також і відсутність чіткого розмежування повноважень між державними органами. В ідеалі відповідальним за розробку концепції податкового регулювання й реформування податкової системи виступає Міністерство фінансів України, а безпосереднім процесом збирання податків керує Державна податкова адміністрація. У дійсності остання починає постійні (і здебільшого успішні) спроби втручання в розробку податкової політики, чим певною мірою і пояснюється її зростаюча фіскальна спрямованість.

Проблеми реформування податкової системи залишаються надзвичайно гострими, оскільки вона, як і раніше, не забезпечує істотного впливу на реалізацію завдань інноваційного розвитку і здійснення прогресивних структурних зрушень. Зміни податкової системи, як зазначалося, торкнулися насамперед механізмів прямого оподаткування, залишивши без уваги комплекс непрямих податків. У Посланні Президента до Верховної Ради дається досить критична оцінка функціонуванню податкової системи України за роки незалежності: "утвердження ще на старті трансформаційного процесу діючої податкової системи, механічне копіювання нею систем оподаткування країн з розвинутою ринковою економікою повинне розглядатися як одна з найбільших помилок політики реформ, здійснюваних за роки незалежності нашої держави. Суперечності податкової системи перетворилися на найбільш істотне гальмо розвитку економіки..." [2]. Про що свідчать подібні заяви з вуст офіційної влади? Звичайно ж, вони виглядають як мінімум кон'юнктурними й запізнілими, оскільки ця сама влада довгий час гальмувала й затримувала проведення податкової реформування. Однак звернемося до глибинного змісту подібних заяв – у них визнається той факт, що без урахування специфічних особливостей країни й національної економіки неможливо сформувати дієздатну модель оподаткування, а копіювання досвіду розвинених держав не завжди приводить до наміченої мети. Це означає, що умови трансформаційних економік, які характеризуються меншою прогнозованістю поведінки економічних агентів, накладають більш

жорсткі інституційні обмеження на здійснення податкового реформування і функціонування податкових систем. "Механічне" копіювання моделей оподаткування розвинених країн пов'язане з проблемами неконгруентності (незбіжності) інституцій, що імпортуються з розвинених економік, їхньої неспроможності в умовах ни-

зького рівня правової й економічної культури виконувати належні їм функції.

1. Олейник А.Н. Институциональная экономика: Учеб. пособие. – М., 2000. – С. 156–157. 2. Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2003 році: Послання Президента України до Верховної Ради. Розділ II "Підсумки соціально-економічного розвитку України у 2000-2003 роках і завдання на 2004 рік" // <http://www.niss.gov.ua/roz2.htm>

Надійшла до редколегії 11.10.04

Д.О. Баяра, канд. екон. наук

КОРПОРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ ЯК ФАКТОР ПОЖВAVЛЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В КОРПОРАЦІЯХ

Розглянуто актуальні питання становлення й розвитку корпоративних та акціонерних відносин в Україні в умовах трансформації економіки. Наведено результати досліджень ефективності інвестиційних процесів залежно від розвитку системи корпоративного управління. Запропоновано низку власних обґрунтувань і висновків до питань сутності та процесу корпоративної інтеграції та диверсифікації корпорацій у сучасних умовах.

Author of this scientific work is considering questions about: formation of modern corporate management system in Ukraine; necessity of introduction of the international corporate management principles which are based on specificity of the share capital, revolution of shares and protection the rights of shareholders.

За даними Держкомстату, середньорічні темпи зростання ВВП України за останні три роки становлять 7,4 %, а промислового виробництва – 12,5. Інвестиції в основний капітал підприємств загалом зросли більше як на 190 %. Значно зросли також обсяги експорту вітчизняної продукції (на 70 %), а також вперше зріс такий важливий економічний показник, як продуктивність праці (в цілому на 185 %) [1]. Загалом макроекономічні показники економіки України свідчать про наявність нових можливостей для розвитку корпоративних відносин і поживлення інвестиційних процесів на мікрорівнях. Однак етап формування економіки країни до ринкової залишається до цього часу незавершеним. Особливо про це свідчать такі параметри, як слабкість ринкової інфраструктури, нестабільність і недосконалість нормативно-законодавчої бази, значне адміністративне втручання держави в процес прийняття рішень акціонерними товариствами. До цього часу в країні не сформувалися чіткі діючі механізми регулювання розвитку корпоративного сектору економіки, не існує також сформованої моделі корпоративного управління, що, безперечно, стримує розвиток фондового ринку.

У корпоративному секторі та управлінні склалися певні диспропорції, особливо на рівнях власності, взаємостосунків між дрібними й великими акціонерами та державою, яка теж виступає в ролі акціонера. У результаті приватизації державного майна підприємств на початку 90-х років минулого століття шляхом передачі в оренду та подальшого їх акціонування, у тому числі шляхом продажу акцій серед працівників підприємств, сформувалася велика кількість (понад 22 тис.) акціонерних товариств закритого типу порівняно з кількістю відкритих акціонерних товариств (близько 12 тис.), які були створені переважно в результаті сертифікатної приватизації та відкритого продажу акцій. Остання диспропорція ускладнює розвиток інвестиційних процесів у компаніях, а також стримує розвиток ринку цінних паперів. При цьому, за даними Держкомстату, із загальної кількості лише близько 550 акціонерних товариств відкритого типу та 194 товариства закритого типу налічують в середньому більше як 1000 працівників, тобто належать до великих підприємств. Решта – це дрібні та середні акціонерні товариства. Більше половини великих АТ сконцентровані в найбільш індустріально розвинених областях України (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Луганська та Харківська області, а також м. Києві). За даними Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, станом на 01.01.03 загальний випуск зареєстрованих цінних

паперів становив 86,79 млрд грн. В Україні загалом налічується близько 17 млн акціонерів фізичних осіб. Тобто переважно більшість (понад 60 %) в Україні в корпоративному секторі на відміну від розвинених країн складають середні та малі підприємства.

Більшість акціонерних товариств України сьогодні переважно покладаються на власні джерела фінансування інвестиційних програм за рахунок прибутку. Другим джерелом фінансування є кредити банків і позики фінансових установ. І лише в останній період поширеним інструментом залучення зовнішніх інвестицій є додатковий випуск акцій, в останні два роки також зростає привабливість випуску облігацій. Певну зацікавленість в умовах традиційно високої концентрації виробництва в Україні викликає з погляду впливу на конкурентне середовище аналіз поширення інтегрованих корпоративних структур (ІКС) – холдингів, промислово-фінансових груп та інших формально організаційно неформованих структур корпоративного типу.

При цьому організаційним формуванням корпоративного типу як складним системам в економіках перехідного типу до цього часу присвячено досить мало наукових досліджень. Це стосується також розвитку вітчизняних інтегрованих корпоративних структур. З одного боку, саме специфічні риси та деякі особливості становлення та розвитку корпоративних структур досить часто виступають причиною конфліктів і виникнення криз на підприємствах, а з іншого – вони можуть відіграти (і окремі вже відіграють) роль факторів успіху та стимулювання розвитку підприємств. Прикладом може слугувати діяльність корпорації "Науково-виробнича інвестиційна група "Інтерпайп". Це багатогалузева група з транснаціональним характером діяльності. Корпорація спеціалізується на управлінні промисловими активами та прямими інвестиціями в різних галузях економіки – переважно в металургійній та агропромисловій сферах. Сукупний дохід, за даними корпорації, в 2002 р. становив близько 4,9 млрд грн. До показників ефективності роботи компанії слід віднести постійний і поступовий ріст курсової вартості акцій підприємств, які перебувають в управлінні компанії. Щорічно корпорація інвестує лише в розвиток вітчизняних трубних заводів не менш як \$25 млн. Інвестиційна політика визначається керівництвом підприємств разом із корпорацією. У перспективі можна прогнозувати, що можливо корпорація стане публічною компанією (акціонерним товариством), оскільки підприємства корпорації потребують значних додаткових ресурсів.